

Schrijven als ambacht

De kracht van de verbeelding

JAN MOEN

MultiLibris

INHOUD

Het 'waarom' van dit boek - 7

Martin Michael Driessen - 13

Sanneke van Hassel - 27

Lieve Joris - 39

Herman Koch - 51

Kristien Hemmerechts - 63

Alexander Münnighoff - 73

Roos van Rijswijk - 83

Wanda Reisel - 95

Mensje van Keulen - 105

Thomas Verbogt - 115

Jan Brokken - 129

Kees van Beijnum - 145

Nelleke Noordervliet - 161

Nicolien Mizze - 175

Jaap Robben - 187

Han Voskuil (1926-2008) - 197

Schrijvers ambacht nader belicht - 203

Eindbespiegelingen over het ambacht van schrijver - 215

Nawoord - 219

HET 'WAAROM' VAN DIT BOEK

Mijn passie ligt bij het lezen en genieten van literaire romans. Lezen heeft in mijn vroegere drukke leven een flinke dosis ontspanning en bezinning gebracht. Ik kom daarmee in een spannende andere wereld terecht en ik ontwikkel nieuwe interessante filmpjes op mijn netvlies. Deze fascinatie is onder meer de reden dat ik ruim veertien jaar geleden de initiatiefnemer ben geweest voor de oprichting van een bijzondere leesclub, ook wel De Erkende Lezer genoemd. Eens per jaar komen we met zijn allen (veertien personen) anderhalve dag in hotel Villa Heidebad op de Veluwe bij elkaar. Na eerst een onderlinge uitwisseling van ervaringen over het lezen van goede boeken vindt er een afzonderlijke ontmoeting met twee schrijvers plaats. Dit alles gebeurt in de zogenaamde 'verjaardagsopstelling'. We hebben nu met achtentwintig boeiende schrijvers uitgebreid kennisgemaakt. Opvallend en leuk is dat al deze auteurs zo verhalend en indringend over hun vakmanschap en over zichzelf vertelden. We hebben het bij deze ontmoetingen eigenlijk niet zozeer over de opbouw en analyse van hun romans, maar veel meer over de mens achter de schrijver. Daar ben ik zo enthousiast over geworden dat ik het

idee heb opgevat om vijftien schrijvers te gaan ontmoeten en om vervolgens over hun verhalen een boek samen te stellen. Daarmee is een boek ontstaan voor *geïnteresseerde lezers en leden van leesclubs*.

Ik ben het afgelopen jaar in de huid gekropen van interviewer en ik heb met de volgende vijftien schrijvers gesproken: **Nicolien Mizee, Kees van Beijnum, Jan Brokken, Nelleke Noordervliet, Martin Michael Driessen, Thomas Verbogt, Mensje van Keulen, Wanda Reisel, Roos van Rijswijk, Alexander Münninghoff, Kristien Hemmerechts, Herman Koch, Jaap Robben, Lieve Joris en Sanneke van Hassel**. Al eerder heb ik in 2003 een bijzondere ontmoeting gehad met Han Voskuil, die hier eigenlijk een soort toegift vormt. Een prachtig stel schrijvers dus! De schrijver staat met zijn verhaal bij deze ontmoeting volledig centraal. De bedoeling is dat het ambacht van de schrijver met zijn passie en stijl nadrukkelijk in beeld komt. Het accent in het boek ligt daarmee op het ambachtelijk proces van het schrijven ofwel de liefde voor het vakmanschap

Het was niet altijd even gemakkelijk om schrijvers voor de interviews te strikken, velen wilden niet in hun creatief proces gestoord worden of waren ergens in een huisje aan het werk. Maar ook waren er schrijvers die er helemaal geen been in zagen, zoals Maarten 't Hart die reageerde met: 'wat valt er nu anders over de ambachtelijke kant van schrijven te vertellen dan dat je met een ouderwetse pen op gelinieerd papier eerst een kladversie schrijft en die vervolgens overtigt in de computer?'. Thomas Verbogt die ik als 'coach' van dit project beschouw, gaf me een aantal waardevolle tips voor het leggen van verdere contacten met schrijvers.

Waarom juist deze bovengenoemde schrijvers? Met een aantal auteurs had ik al eerder contact vanwege hun bijdrage aan onze leesclub. Ik heb er bij de samenstelling verder rekening mee gehouden dat er een diverse groep zou ontstaan: een goede mengvorm van vrouwelijke en mannelijke schrijvers, schrijvers van fictie en non-fictie, jonge en oudere schrijvers en ervaren en bekende schrijvers. Achteraf blijkt dat het literaire werk van de meesten van de geïnterviewde auteurs met prachtige literatuurprijzen is bekroond. Daarnaast hebben de meeste geïnterviewden een of meerdere goed verkochte boeken geschreven. De erkende lezer zal het er mee eens zijn dat deze groep een redelijke dwarsdoorsnede vormt van het huidige literaire Nederland.

De interviews met de schrijvers duurden gemiddeld een tot anderhalf uur en vonden vaak bij hen thuis plaats. Om het gesprek op gang te brengen was de eerste vraag bijna altijd: hoe ben je nu eigenlijk schrijver geworden? Vervolgens hoefde ik niet veel vragen te stellen, want de meeste schrijvers zijn immers grote verhalenvertellers. De thema's; die ik aan de orde stelde, waren onder andere: waar haal je je verbeeldingskracht vandaan, hoe kom je tot de ontwikkeling van de personages en de verhaallijn, wat is het ritme en de toon van je romans en hoe kom je tot perspectiefwisseling? Maar ook kwam vaak aan bod: hoe ga je met dips en kritiek om, wat is je werkwijze bij het schrijfproces, hoe staat het met je doorzettingsvermogen, hoe kom je tot een creatief proces, in welke mate is je roman autobiografisch en wat is je inspiratiebron? Allemaal vragen waarop de antwoorden eigen inzicht geven in de ambachtelijke kant van de literaire schrijver, maar ook in de mens achter de schrijver.

Daarnaast heb ik gevraagd of iedere schrijver over een bij zijn werk passend kunstwerk wilde vertellen. Tegelijkertijd leggen de auteurs uit waarom juist dit kunstwerk voor hen belangrijk is. Op deze wijze wordt een 'lichte' verbinding gelegd tussen literatuur en beeldende kunst.

De interviews heb ik uitgewerkt en wel zodanig dat het voor de lezer voornamelijk in spreektaal een lopend verhaal is geworden. Alle auteurs hebben de interviews in concept ontvangen en daarna hebben ze zelf meestal met vele veranderingen het verhaal taliger gemaakt. Daarmee is het echt helemaal hun eigen verhaal geworden. Ieder interview begint met de introductie van de schrijver door mij, zoals de loopbaan, de geschreven boeken en de eventuele prijzen. Daarna wordt het interview in een monoloog vorm weergegeven.

Even een korte schets van mijn achtergrond, want ik ben geen neerlandicus of literaire schrijver, maar een eenvoudige en geïnteresseerde lezer. Ik ben emeritus hoogleraar Management en Organisatie in de gezondheidszorg aan de Universiteit van Tilburg en organisatieadviseur. Vanuit die rol heb ik met anderen vele praktische en goed leesbare managementboeken geschreven, zoals *Leiden of lijden*, *Brevet van leiderschap*, *Kleur bekennen*, *kleedkamergesprekken over leiderschap* en *De Bovenkamer*. Mijn laatste boek heeft als titel: *'Hectiek in de bestuurskamer, de warrige wereld van bestuurders en toezichthouders'*. Het komt erop neer dat ik enorme belangstelling heb voor succesvol en falend leiderschap en het gedrag van bestuurders, directeuren en toezichthouders. Niet verrassend is het dan ook dat ik in de

interviews aandacht probeer te schenken aan de werkwijze, de dilemma's en het gedrag van een schrijver.

In het laatste deel van het boek probeer ik alle interviews nog eens naast elkaar te leggen en enkele opvallende elementen van het ambacht van de schrijver in een kort overzicht bloot te leggen. Of anders gezegd: wat zijn de algemene karakteristieken van het ambacht van de schrijvers en waar ligt de liefde voor het vakmanschap? Tot slot zal Thomas Verbogt op zijn beurt vanuit zijn schrijversperspectief afrondende bespiegelingen over het ambacht van de schrijver geven.

MARTIN MICHAEL DRIESSEN

‘Ik kan een wereld scheppen die ik zelf helemaal bepaal en waarover ik geen rekenschap hoeft af te leggen en waarop niemand invloed heeft’.

Martin Michael Driessen (1954) is opera- en toneelregisseur, vertaler en schrijver. Hij debuteerde in 1999 met zijn roman *Gars*. Voor *De rivieren* ontving hij in 2016 de ECI-literatuurprijs en de ECI lezersprijs. Zijn roman *De pelikaan* bereikte de shortlist van de Libris Literatuurprijs 2018. Het boek ademt de sfeer van het oude communistische Joegoslavië. Zijn meest recente boeken zijn, *Mijn eerste moord en andere verhalen* (2018) en *De Heilige* (2019). In de pers wordt hij geprezen: Driessen zijn werk is proza waarin ambacht, verbeelding en een bijna ouderwets vertelplezier met een ingenieuze plot de dienst uitmaken.

Martin Michael ontvangt mij op zijn rustiek gelegen woonark. Deze meesterlijke stilist steekt gelijk van wal over zijn dynamische werk als toneelregisseur. De beeldschone taal die hij in zijn boeken gebruikt, herken

ik terug in zijn enthousiaste verteltrant. Tegelijkertijd raak ik onder indruk van hoe hij in verhalen zijn fantasiekracht ontwikkelt. Geduldig legt hij mij de basis uit van de ritmisering van een verhaal. In ons gesprek spat er zo veel creativiteit vanaf, dat ik bij thuiskomst snel de pen wil pakken om te beginnen met een eigen verhaal.

Wisseling van paarden

Het grootste deel van mijn leven ben ik als opera – en toneelregisseur in Duitsland werkzaam geweest, wat natuurlijk ook veel met literatuur te maken heeft. In die periode heb ik heel veel teksten bewerkt voor mijn eigen enceneringen, je monteert en je schrapt. Vele keren heb ik ook zelf vertaald. In die tijd dat ik regisseerde, ben ik onafgebroken met literatuur en het werken aan teksten bezig geweest. En dat is natuurlijk heel iets anders dan zelf schrijven. Met dat schrijven ben ik al als kind heel serieus begonnen. Toen ik heel klein was, maakte ik al verzen. Tegen de tijd dat ik twaalf was schreef ik vormvaste sonnetten en rondelen. Die waren niet heel erg oorspronkelijk, dat was erg afgeleid van dichters zoals Boutens. Wat zich hierin manifesteerde was veel meer de wens om kunstenaar te zijn dan een echt oorspronkelijke inspiratie. Toen ik zo twintig jaar was en in Amsterdam studeerde, probeerde ik ook verhalen te schrijven. De eerste heb ik ook opgestuurd naar Geert van Oorschot. Ik kreeg een briefje terug dat ik altijd

heb bewaard: “ik vind uw verhalen onbeholpen en slecht geschreven, Geert”. Dus daarna heeft het nog wel vijfenveertig jaar geduurd, voordat ik bij deze uitgeverij ben terechtgekomen. Heel vroeg in mijn leven was de wens er al om schrijver of dichter te worden en dat heeft plaatsgemaakt voor theater, wat een alles verslindende passie van mij is geweest. In die tijd heb ik wel eens een aanzet gedaan om zelf te schrijven, hetzij een toneelstuk, hetzij fictie. Maar dat is nooit van de grond gekomen en dat komt ook omdat aan het theater werken een heel andere vorm van concentratie is. Je doet het samen met andere mensen. Het theaterleven leiden en schrijven sloten elkaar voor mij uit. Daarom is het bij mij ook zo geweest dat het één na het ander kwam.

Op een gegeven moment ben ik opgehouden met registreren en gaan schrijven. Eigenlijk heb ik de paarden gewisseld, het gaat allebei om kunst, maar wel met verschillende werkwijzen. Tegelijkertijd ben ik ook teruggekomen naar Nederland, omdat ik in het Nederlands wilde schrijven. Misschien had ik ook in het Duits kunnen schrijven, een taal die ik eveneens beheers. Dat was misschien niet onverstandig geweest vanuit zakelijk oogpunt.

Vorm van stress

Ik heb dus alle schepen achter mij verbrand wat het theater betreft en ben schrijver geworden, en tot nu toe heb ik daar geen spijt van gehad. Vanaf de eerste zinnen die ik schreef, was de ervaring zodanig dat het mij intens gelukkig maakte, iets te kunnen creëren dat helemaal zo werd als ik het wilde.

Ik bedoel daarmee: theater maak je altijd samen met anderen. Theater maken is een kunstvorm waarbij je ook erg afhankelijk bent van de talenten van anderen en van een budget. Er is sprake van heel veel factoren en toevalligheden, waarmee je zo goed mogelijk moet jongleren om daar in je inscenering een kunstwerk van te maken. Met schrijven ben ik helemaal alleen en ik ben heer en meester. Ik kan een wereld scheppen die ik helemaal zelf bepaal, waarover ik geen rekenschap schuldig ben en waarop niemand invloed heeft. Tegelijkertijd is dat een gevoel van grote macht en van grote eenzaamheid. Althans dat wordt door mij zo ervaren. Trouwens een grote mate van vrijheid boezemt je vaak angst in: je wordt niet geleid en er zijn geen zekerheden. Je bent helemaal aangewezen op je eigen vermogens en op je eigen inzichten. Dat vind ik opwindend, maar ook angst-aanjagend. Hetzelfde gevoel zou ik misschien hebben als ik in mijn eentje probeerde in een zeilboot rond de wereld te zeilen. Dan zou ik wellicht een vergelijkbaar gevoel hebben van eenzaamheid, van vrijheid en van gevaar. Het schrijven is voor mij een bezigheid waar ik vaak bang voor ben en wat ik ook vaak niet graag doe, omdat het voor mij een vorm van stress is. Je betreedt een onbekend gebied als je fictie schrijft, niemand voor je is daar ooit geweest. Wat ik schrijf, is ook elke keer nieuw. Mijn stijl kun je wel ongetwijfeld inmiddels herkennen, maar de locaties en de gebeurtenissen die ik kies, verschillen erg sterk van verhaal tot verhaal. Ik ben dus niet iemand die de comfortzone qua genre voor zichzelf heeft gevonden. Het verhaal moet mijzelf ook verrassen.

Schrijfproces

Het schrijven vereist een maximale concentratie en alertheid. Als ik echt aan het schrijven ben, dan ben ik er het hele etmaal mee bezig, ook als ik in bed lig of slaap, maar het daadwerkelijke schrijven dat doe ik maar één of twee uur. Dan heb ik het ook helemaal gehad. Dat ik maar zo'n korte tijd daadwerkelijk aan de schrijftafel doorbreng, kan alleen bij de gratie van het feit dat ik er dag en nacht mee bezig ben. Terwijl ik andere dingen doe, werkt en groeit het door. Als ik een verhaal heb bedacht, dat ik wil vertellen, dan overweeg ik al in een vroeg stadium wat het gaat worden: een kort verhaal, een novelle of een roman. Echt me vergissen daarin doe ik maar zelden. Je voelt het meestal wel goed aan of iets echt tweehonderd of meer bladzijden nodig heeft om verteld te worden, zoals *De Pelikaan*. Als het korter kan, dan doe ik het altijd korter. In mijn boek *De Rivieren* zijn eigenlijk de twee langere verhalen die de lengte hebben van een novelle. Maar het zijn eigenlijk romans die ik heel gecomprimeerd heb geschreven. Ik prefereer het trouwens om geen woord teveel te schrijven.

Ik schrap al, voordat ik begin te schrijven. Ik denk al diep na voordat ik durf te gaan schrijven. Als ik schrijf, verander ik ook heel weinig, zeker in vergelijking met de meeste andere schrijvers. Dat dwingt me ook om heel geconcentreerd te formuleren, ik permitteer mezelf geen vingeroefeningen.

Fantasiekracht

Qua personageontwikkeling zit alles in mijn hoofd, ik maak nooit aantekeningen, hoogstens een paar krabbels. Verder doe ik geen research, ik schrijf namelijk heel sterk vanuit mijn verbeelding. Ik heb gemerkt dat ik het liefst schrijf over landschappen en locaties die ik niet heel goed ken. Nog nooit heb ik iets geschreven wat in mijn directe, actuele omgeving of überhaupt in Nederland speelt. Ik wilde juist schrijven over landschappen en steden waar ik herinneringen en innerlijke beelden van heb en de rest moet uit mijn fantasie komen. Ik ben ervan overtuigd dat dit overspringt op de lezer. Ik probeer zo te schrijven dat ik de voorstellingskracht en de fantasie van de lezer doe ontwaken. Een paar woorden kan werelden oproepen, dat is magie. In De Pelikaan beschrijf ik het fictieve stadje aan de Adriatische kust. Ik weet dat bijna iedereen van mijn lezers wel eens aan de Middellandse Zee is geweest. Die kuststadjes met de vissershavens, de blauwe zee en vaak met zo'n grijze bergketen landinwaarts, dat zijn beelden die zitten in ons gemeenschappelijk musée imaginaire. Daarom heb ik alleen maar een paar mooie zinnen nodig om het allemaal op te roepen en daarvoor heb ik dus geen research nodig. Ik vertrouw op de kracht van de fantasie.

De taligheid kun je in alle bescheidenheid ook een gave noemen die iemand heeft of niet. Wat in mijn geval zeker ook geholpen heeft, is het feit dat ik tweetalig ben opgegroeid, Duits en Nederlands. Als je als klein kind twee talen tegelijkertijd leert en gebruikt, dan begin je heel vroeg het besef te

ontwikkelen wat woorden kunnen betekenen. Van die tweetaligheid heb ik veel profijt gehad.

Initiële vonk

Mijn inspiratiebron bestaat uit het volgende: de initiële vonk is als ik het verhaal ontdek. Dat kan gebeuren als ik op reis ben en met mensen spreek. Als ik ze hoor vertellen, dan krijg ik vaak het begin van het verhaal te pakken. Zo leerde ik op reis in Duitsland iemand kennen die een museum leidde en diegene bleek als wetenschapper gepubliceerd te hebben over de geschiedenis van de vlotterij. Dat was nou net een onderwerp waar ik nog nooit van had gehoord. Op dat moment ging het in een flits door mij heen dat ik een verhaal over vlotters zou gaan schrijven, omdat het zich gelijk koppelde in mijn hoofd aan een verhaal dat daar al sluimerde: over een mannavrienschap tussen twee zeer ongelijke mannen, die elkaar al een leven lang kennen en elkaar toch nooit echt helemaal leren kennen. Dat is iets wat mij in allerlei vormen bezighoudt: het onvermogen van mensen om andere mensen werkelijk te begrijpen en misschien ook om zichzelf en om het eigen leven te begrijpen. Zodoende hoefde ik voor mijn verhaal die twee mannen alleen maar samen op een vlot te zetten. Dan komen dingen bij elkaar, dan heb je het raamwerk gekregen door die verrassende ontmoeting in Duitsland met de museumvrouw die foto's liet zien over de reusachtige vloten. Een parabel te schrijven over twee mensen die elkaar een leven lang kennen maar elkaar toch niet echt kennen, dat was ik al van plan. Maar als het allemaal bij elkaar komt, dan slaat echt de

vlam in de pan. Dan denk ik, dit wordt het verhaal.

Ik verzin alles en de paar feitelijkheden die ik nodig heb, die moet ik natuurlijk controleren. Je mag geen fouten maken, dan verspeel je het vertrouwen van de lezer onnodig. Als ik geografische of historische zaken noem, dan zorg ik ervoor dat deze juist zijn. Maar omdat ik alles verzin is mijn research heel beperkt. Ik heb mijn eigen herinneringen en beelden goed opgeslagen. Mijn eigen telefoonnummer of kenteken onthoud ik niet goed, maar wel zaken van grote schoonheid. Daarom ken ik bijvoorbeeld veel poëzie uit mijn hoofd.

In *De Pelikaan* komt een scène voor, waarin ik hondenrennen beschrijf. Ik had nog nooit van mijn leven hondenrennen gezien, ik heb eerst dat stuk geschreven en toen ben ik naar een hondenrenbaan gegaan om te kijken of ik het goed had gedaan. Ik hoefde helemaal niets te veranderen: de zinlijke indrukken en dat gejakker van die honden langs de reling zoals ik me dat allemaal had voorgesteld. Aan Kroatië, waar *De Pelikaan* speelt, had ik alleen een herinnering aan een vakantie met mijn ouders in de jaren zestig. Daarna was ik nooit meer terug geweest. Terwijl ik het boek schreef, ben ik nog wel een keer naar Kroatië gereisd om me ervan te overtuigen dat ik alles goed had onthouden. Mijn indruk van de kustlijn, van het landschap en van de eilanden bleek allemaal wel te kloppen.

Omgaan met kritiek

De kritiek die ik krijg van ingewijde lezers, vrienden of andere auteurs als ik hen mijn eerste ideeën laat lezen, daar

ben ik heel ontvankelijk voor. Het is als het ware een verlengstuk voor mijn zelfkritiek. Wat ik in zo'n vroeg stadium te horen krijg, daar ben ik heel dankbaar voor. Voor de kritiek die je krijgt van de redacteuren van de uitgeverij, geldt hetzelfde: soms doet het pijn of ben je teleurgesteld, maar als je inziet dat ze gelijk hebben, dan profiteer je ervan. Het kan ook zo zijn dat je door deze kritiek je juist bewust wordt van wat er goed is in je werk. Dit is voor mij een belangrijk inzicht: inzien waarin je goed bent. Dat is voor mij elementair. Al die kritiek maakt daarmee onderdeel uit van mijn werkproces. Maar wat de kritiek van recensenten of van lezers betreft, het komt heel eerlijk gezegd maar zelden voor dat ik mij daarin kan vinden. Overigens komt het niet vaak voor dat ik negatieve kritiek krijg. Mijn werk wordt over het algemeen met heel veel liefde en enthousiasme begroet. Een enkele keer is het me wel eens overkomen dat ik geconfronteerd werd met een echt hele nare, gemene en foute afbraak recensie. Daar moet je dan boven staan.

Ritme van het verhaal

De ritmisering in een verhaal is heel wezenlijk. Als je een boek zou kunnen lezen met een metronoom er naast, dan zou je net als een componist aan elk deel van het werk een metronoomcijfer kunnen geven: namelijk hoe snel het gelezen dient te worden. Dat is het tempo dat de componist bij een muziekstuk wenst. Dat kan natuurlijk niet bij een boek, maar ik ben er wel van overtuigd dat het niet goed is wanneer je als lezer een boek van het begin tot het einde in hetzelfde razende tempo verslindt, zoals bij de zogenaamde pagetur-